

КНИЖНО-ЛИТЕРАТУРНЫЙ, ИСТОРИЧЕСКИЙ ХАКАССКАЯ
НАУЧНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКАЯ ИНСТИТУДА

Аттыг аргыг.

АТТЫН АРЫГ

Алыттыг кыллыктар

С. П. Каднишевтенг кылыктар

М. Т. Мачеева тиллелен

Художник Т. А. Аткишиг
хоостарыг

ХАКАСИЯДАГЫ КНИГА ИЗДАТЕЛЬСТВОЗЫ
АБАКАН — 1958

Ответственные редакторы кандидат филологических наук Н. Г. ДОМОЖАКОВ и И. Ф. КОКЪВ

АЛТЫН АРЫҢ

(СБОРНИК ГЕРОИЧЕСКИХ СКАЗАНИЙ)

Записаны от С. П. Кадышева.

Подготовила Т. Г. Тачева.

(На хакасском языке)

Чирі пасти пүдүпчедір,
Чизи пасти тазыпчадыр,
Чириниң пөзігі ах тасхыллар
Осклеп парған турглапчадыр.
Суг чалбағы ағын суглар,
Ах чазыларға түзіре аххлап,
Алтай чинтой толгалып, аххлапчадыр.
Ойлар, хырлар өсклеп парған,
Ойым, көллер пүтклеп парған.
Ойым, көллериниң түбінде
Ой-тарба палыхтар өсклеббкчедедір.
Ағас, тазы өсклеп парған,
Час тайгалар, чайхалызып, турглапчадыр.
Час тайгаларда харсахтыг аянар ойласчададыр.
Ханаттыг хустар учуххлапчададыр.
Чириниң пөзігі Алтай сын турчададыр.
Алтай сыннын алтында
Суг чалбағы Ах талай суг,
Анда, чалбайып, килейіп, ағыпчададыр.
Ах талай суг ағып парған чирде
Ах порчолыг ах чазылар;
Ах порчолыг ах чазыларда
Асхырлыг чылғылары
Чайыл парған чөрглепчедедір.
Көк порчолыг көк чазыларда
Пугалыг инек малы
Чайыл парған чөрглепчедедір.
Ах талай сугны хастада
Ханых албат чон чуртапчададыр.

Учы-хыри көрнмес улуг аал,
Улуг аалнынъ ортызында
Ханнынъ-пигнинъ ах пайзанъ иби турчададыр.
Ах пайзанъ ибнинъ алнында,
Ат палгачанъ чечпеде
Ах чилинниг Ах сабдар ат
Палгап салган турчадыр
Пар тиминенъ, пар сүминенъ.
Хадарган малнынъ ээзи,
Халых чоннынъ ханы-пиги
Ах сабдар аттыг
Пичен Арыг хыс чуртапчададыр.
Ада, ічеденъ пірге сыххан
Ічен Арыг хыс тунъмазы,
Алты частыг оол тунъмазы.
Пичен Арыг, Ічен Арыг — ікі пиче
Хыс синине чит парганнар.
Пичен Арыг, Ах сабдар адына алтанып,
Халых чонга үлгү-чаргызын сал чөредір,
Хадарган малнынъ санын ал чөредір.
Хадарган малга хайындызы ағылах полган,
Халых чонга чахсызы чох полган.
Окіс хулун халза, айир чоғыл,
Ос полбин, ол халадыр.
Окіс олган халза, хайа чоғыл,
Ол өкіс олган инел, чобалып чөрчедедір.
Алты частыг оол тунъмазы
Арғал чоннынъ палаларынанъ
Ойнап-ойлап чөредір.
Иир тус полза, иблеріне нанза,
Ічен Арыг ас-тамах тимнен чөредір.
Узбленъ, столға одырып,
Азыранып, тоозыпчададырлар.
Ай алыза чуртааннар, көп ай алысчададыр,
Чыл чылыза чуртап, чылга читчелер.
Пір күи иртен столға одырып,
Тамах чіп одырлар.
Ічен Арыг чоохтапча:
— Алты частыг тунъмама
Чахсы кип тік пирерге.
Пичен Арыг чарадып одырадыр.
Гзып-тохарап, тур парганнар.
Пичен Арыг, тимненіп-сүмненіп, сыгып,

Ах сабдар адына алтанып, чөр парганнар.
Ічен Арыг алты частыг тунъмазына
Көк пис тон тік пирерге синеп тур.
Алны, кистіне айландырып, синеп турган,
Ічен Арыг көрбин халган,
Алты частыг тунъмазы сыгара чүгүрбісеп.
Ічен Арыг читіре синеп полбин халган,
Ічен Арыг чоохтанча:
— Пөзым ус кизібіи,
Читіре де синезем, тік сабарбын.
Одыра түзіп, көк пис тон тігіп одыр,
Молат хыптызы соолап одыр,
Тимір хурчузы хоолап одыр.
Іди одырып, читіре синезем чиріп
Килістіріп полбин одыр.
Алты частыг тунъмам
Ырах ойлабысты полар ба тіп,
Тасхар сыгып, көр тур,
Көрзе, олганнарданъ ойнапчадыр.
Ічен Арыг хысхырып хыйгылапчадыр:
— Алты частыг тунъмам, айлан пеер,
Пая читіре синеп полбаам,
Амды килістір полбинчам.
Алты частыг тунъмазы:
— Чарай сага, парбаспын, — тіпчедір.
Сах ол туста Пичен Арыг ибзер айланып одыр,
Көрзе, Ічен Арыг алты частыг тунъмазын,
Хысхырып, хыйгылап, полбинчадыр.
Алты частыг тунъмазы
Анынъ сөзін испинчедір.
Пичен Арыг алты частыг
Оол тунъмазынынъ хырина чит килген.
Пичен Арыг чоохтапчадыр:
— Көр, чачанъ хыйгылапча,
Хайди испинчезің,
Чөр, нан ибзер.
Алты частыг оол
Пичен Арыга чоохтапча:
— Сага даа чарир, — тіпче, —
Мин сірернинъ чооғынъар испеспін.
Алты частыг оол
Оларнынъ чооғын испинче,
Палаларданъох ойнапча.

Пичен Арыҕ хыс тарыныбысхан,
Хамах түзіп, харах чылайыбысхан,
Ах сабдар адын пастыртып килген,
Алтын чечпее читкенде,
Аттанъ түзіп, адын палҕап,
Толҕап иткен тобырчыхты²
Онъ холҕа толҕи-пүкти тудыбысхан,
Алты частыҕ тунъмазынар пас килир.
Алты частыҕ тунъмазына чит килген,
Састанъ тудып алып, анъдара сілігібізип,
Ах пайзанъ ибзер сөзір килир.
Ах пайзанъ ибге кире сөзір киліп,
Толҕап иткен тобырчыхтанъ
Алты частыҕ тунъмазын
Анда соғыбысхан.
Ах пайзанъ ибниң істінде,
Айландыра сөзір чөріп, сохчадыр,
Алты частыҕ оолнынь
Ах иб істінде ханы чайылчадыр.
Соҕа-соҕа парҕанда,
Алты частыҕ оолнынь табызы чит чөрібіскен.
Пичен Арыҕ алты частыҕ тунъмазын
Сирее алтына кире тастабысхан.
Пичен Арыҕ, одырып, улуҕ тынып,
Улуҕ үскүріп, одыр.
Пичен Арыҕ чоохтапча:
— Экей, Ічен Арыҕ, піс кизи палазын
Хайди даа харазып ир-өскір салзабыс,
Ир-өс парза, олох пала
Пісті кемниң дее адайы тібес.
Хан полар полза, хан улыбызарҕа,
Пиг полар полза, пиг улыбызарҕа.
Пістің адабыс Алтын Сайзанъ
Пісті ханҕа-пиге,
Чалҕа-хулҕа пирген полар ба,
Піс пар-көренъ
Алтын Сайзанъ адабыстанъ сурарҕа.
Пичен Арыҕ, Ічен Арыҕ тирінібіскеннер,
Ах пайзанъ ибденъ сыгып килгеннер,
Харааҕы тун пол парҕан,
Ай хараазы пол парҕан:
Алтон чылтыс санал тур,
Тун хараазы пол парҕан,

Тусе чылтыс көрүн тур,
Харааҕы тун халын чохчаҕа² тус парҕан,
Халын чон халын уйҕаа тус парҕан.
Пичен Арыҕ, Ічен Арыҕ іки пиче
Харааҕы тунде аалны аралы парирлар.
Улуу аалнынь учуна сых парҕаннар;
Улуу иб турчадыр.
Улуу ибге чит киліп,
Ізиги тартсалар — пиктегліг.
Ибде хатыҕ табыстыҕ кизи тапсапча:
— Хайдаҕ, ноо нимелер харааҕы тунде
Миниң ізимни ізіктеп турҕан?
Пичен Арыҕ тапсапча:
— Ада кизи, Алтын Сайзанъ, ізиниң ас.
Пичен Арыҕ, Ічен Арыҕ —
Іки хызынь килібіскен.
Ізини азыбысханда,
Іки пиче кир килгеннер.
Изен сала изеннезіп,
Мини сала минділес турлар.
Алтын Сайзанъ апсах кизи чоохтапча:
— Ээт, — тидір, — Пичен Арыҕ, Ічен Арыҕ
Іки хызым,
Харааҕы тунде хайдаҕ тарыҕда,
Хайдаҕ кирек чөрібістер.
Пичен Арыҕ чоохтапча:
— Ада кизи, Алтын Сайзанъ,
Миниң саҕа пир чоохтир чоогым пар,
Пир сурар сурар пар,
Син чарадарзынь ма аны сурарҕа?
Алтын Сайзанъ апсах кизи чоохтапча.
— Чарир, чарир, чоохта.
Чарир чоох полза, чарадарбыс,
Чарабас чоох полза, тохтат саларбыс.
Пичен Арыҕ чоохтапча:
— Я, минің андаҕ чоох пар,
Пасха кизиниң палазын
Хайди даа харазып ир-өскір салзабыс,
Хас-хачан полза, ол пала ир-өс парза,
Пісті кемниң дее адайы тібес.
Ада кизи син, Алтын Сайзанъ,
Пісті ханҕа-пиге,
Чалҕа-хулҕа пиргезиң ме? — чоохтап пир.

Алтын Сайзанъ чоохтапча:
— Ээт, ікі хызым, мин сірерні
Чалга-хулга хайданъ пирербін —
Чалга-хулга пирбеем.
Пу чирде чуртаан Алып Хан полған,
Ах Олень Арыг ипчізі полған.
Алып Хан киреенче чуртаан,
Киреенде төреен палаларыг
Орай өкіс чат халған,
Постарынынъ өлер хонихтары чидіп,
Уреп парғаннар, оларны мин көлеткем.⁴
Чонны устап пастир кізі чох,
Ол пала өскенче, мин сині
Чоннынъ пазы, ханы-пигі иткем.
Алып Хан чонга чахсы кізі полған,
Син Алып Ханох чіли, чонга чахсы полып,
Ол паланы чахсы өскір.
Пичен Арыг чоохтапча:
— Чох, ада кізі,
Мин хан полар полза,
Хан поларға,
Пиг полар полза,
Пиг поларға!
Хан кисченъ алтын чағалыг кипті
Кизер полза, кизерге,
Алтын таяхты таянарға.
Алтын Сайзанъ адазы чоохтапча:
— Ээкей, Пичен Арыг хызым,
Саға алтын чағалыг кипті кизерге чарабас,
Алтын таяхты саға таянарға чарабас.
Хан орнына хан поларға саға чарабас.
Пичен Арыг, Ічен Арыг:
— Чох, ада кізі,
Мин хан поларға,
Мин пиг поларға,
Парча нименинъ пазы поларға!
Алтын Сайзанъ чоохтапча:
— Пичен Арыг, сининъ изинъ иртпезин,
Ағылынъ аспазын.
Мининъ чооғым ис, алыг полба,
Пастағызын нимені идерде,
Чахсылаан сағынып аларға кирек,
Ананъ пүдірерзинъ, чарабас,

Син Пичен Арыг, піледірінъ ме,
Пу чуртты тудычатхан,
Пу чуртты хадарчатхан
Изебі чох соорыг,
Күлүк Хуу Иней пар,
Алып Ханнынъ пабазы Ай Хан полған.
Ай Ханнынъ тузынанъ ала
Пу чуртты ол тутча.
Чиринъ үстүнде чуртапчатхан
Чонда ол пілбес, ол көрбеең ниме чоғыл.
Алып Ханнынъ чурты чон чуртааннанъ ала
Пире дее хати талалбаан.
Син іди полба, тохта.
Пичен Арыг чоохтапча:
— Чох, ада кізі,
Мин ол Хуу Инейні піледірін,
Прай амалын піледірін,
Түгеде тирсін⁵ піледірін,
Маға Хуу Иней ниме нимес,
Алтын Сайзанъ адазы чоохтапча:
— Са, Пичен Арыг,
Хуу Инейнинъ хылыгын пілзенъ дее,
Алып Ханнынъ чирі-чуртында
Хуу Инейденъ дее артыг ниме пар,
Хуу Инейденъ дее сорыг ниме пар.
Аал кистінде чир пөзігі
Кирім сын турча,
Кирім сыннынъ үстүнде
Алты азыр пастыг Ах хая турча,
Хараа полза, айга чарып турча,
Күнорте полза, күнге чарып турча.
Аны син көрбеезинъ ме?
Алты азыр пастыг
Ах хаянынъ істінде тоғыс хулас/сунныг,
Алтын чилинниг, алтын туйгахтыг
Ах сабдар ат позы пүт парған.
Алтын Арыг хыс позы төріп парған.
Узілер тыны чоғыл,
Төгілер ханы чоғыл,
Изебі чох улуг алып.
Алып Ханнынъ чуртын
Алтын Арыг хадарар.
Алты азыр пастыг Ах хаяданъ

Сығар сині чит парған,
Че, минінъ чооғым истінъер,
Алығ сағыс сағынманъар.
Че, парынъар, парынъар!
Окіс паланы бскірінъер,
Олған — алығ, алдап үгредінъер.
Пичен Арығ, Ічен Арығ,
Ікі хызын сығара сүрбіскен.
Хараағы тунде ікі пиче
Иблеріне чөрбіскеннер.
Пичен Арығ тохтабысхан, чоохтапча:
— Син, Ічен Арығ, нимені піледірінъ?
Ічен Арығ чоохтапча:
— Пір дее ниме пілбинчем.
Пичен Арығ чоохтапча:
— Піс хараағы тунде чөрчөбіс,
Хуруғ хол, пір дее нимебіс чоғыл,
Пірее чабал кизи пісті өдір салар.
Адабыс Алтын Сайзанънанъ суранъ —
Пірее улуғ пычах таа пирер бе,
Пірее хылыс таа пирер бе.
Ікі пиче анда айлан килген,
Пабаларына нандыра кір килген.
Алтын Сайзанъ сурча:
— Пазох хайдағ кирек пол парды?
Пичен Арығ чоохтапча:
— Ада кизи, Алтын Сайзанъ,
Піс хараағы тунде чөрчөбіс хуруғ хол,
Пірее чабал кизи пісті өдір салар.
Піс синненъ сурарға килдібіс —
Пірее улуғ пычаанъ даа пар ба,
Пірее хылызынъ даа пар ба —
Син піске пир.
Алтын Сайзанъ, сағынып, одырыбысхан.
Одырып, чоохтапча:
— Я, Пичен Арығ, анзы сын.
Алтын Сайзанъ, тур киліп,
Пас частыхтынъ пазын,
Пас парааннынъ тузын көдірбіскен.
Он ікі чирденъ мархалап салған,
Он ікі чирденъ теектеп салған
Тыннығ молатты сығарып алған,
Пичен Арығнынъ холына пирібіскен.

Пичен Арығ, тыннығ молатты
Холына алып-алып, айланыбызып,
Оны иңь сайып тартынып, күлініп, сығ чөрбіскен.
Пичен Арығ, Ічен Арығ — ікі пиче
Улуғ аалы аралы килчелер,
Ах пайзанъ иблеріне парбааннар,
Ал кистінде турған
Чир пөзігі Кирім сынны көре килірлер.
Кирім сынга чит киліп,
Кирім сынга сығып одырлар,
Тыннығ молатты сөзір салған.
Тыннығ молаттынъ ізине
Хара чиринъ хыртызы
Хахсала көй паридыр,
Хатыр таска тегзе,
Орт чили көй паридыр.
Кирім сыннынъ үстүнде
Алты азыр пастығ Ах хая
Хараағы тунде, айнынъ чарығы тееп,
Чарып турча.
Ікі пиче чит килгеннер.
Ах хаянынъ ізігі дее чоғыл,
Түнүгі дее чоғыл.
Пичен Арығ хыс,
Ах хаянынъ хырында турып,
Бірлап көглебіскен,
Хуу Инейнинъ көгіненъ көглеп тур,
Хуу Инейнинъ табызынанъ тапсап тур.
Іди көглеп турганда,
Ізігі чоғ Ах хаянынъ ізігі азылыбысхан.
Пичен Арығ, Ічен Арығ — ікі пиче.
Тыннығ молаттарын сөзіре,
Ах хаянынъ істіне кір килгеннер,
Кір киліп, көрбісселер,
Алтын чилинниг осхас,
Алтын туйғахтыг осхас,
Тоғыс хулас суннығ Ах сабдар ат
Чечпее палғал парған турчадыр.
Изери-тими изерлел парған.
Ах сабдар аттынъ изери-тими
Прай, чарыг тас чили, чарып турча.
Тынар тыны ла кірбеен турча.
Ах тас төзекте

Пиче ах хуус хуях кис салган,
Чарых тас мархалыг,
Алтон сүрмес аргазына чайыл парган,
Иліг сүрмес инъине чайыл парган
Арыг сіліг Алтын Арыг хыс.
Тирек тізе, салаазы чох осхас,
Тибе тізе, пүгүрі чох осхас.
Тынар тыны ла кірбеен.
Прай позы пұт парган чатча.
Пичен Арыг Алтын Арыгның хырина пас парган,
Тынның молаттың
Он ікі мархазын систіп,
Он ікі тегін позыдыбысхан.
Тынның молат, чаза тебініп, сых парган,
Чалын часталып, хыбын тоолап,
Пізіненъ. от көй тургандаг.
Пичен Арыг тынның молатты
Онъ холынанъ тудыбысхан.
Көдірібізіп, алты-читі айлан киліп,
Чадып чатхан Алтын Арыгны сапхан.
Ах хаяның істінде,
Час чарылып, үлгер үзіліп,
Алты азыр пастыг Ах-хая,
Улуғ санъ сапхан чіли,
Ыылап-соолап түс парган;
Тасха теген чіли, тазылап халган,
Тимірге теген чіли, сынъырап сых парган.
Чадып чатхан Алтын Арыг
Пір харағын көрібіскен,
Пір азағын тартыныбысхан,
Пір холын көдірібізіп,
Хатап чадыбысхан.
Пичен Арыг тынның молатты
Ікінчизін көдірібіскен:
Алты-читі айлахан киліп,
Ікінчизін сапхан.
Ах хая ыылап турадыр,
Ах хая соолап турадыр.
Алтын Арыг ікі харағын көрібіскен,
Ікі азағын тартыныбысхан,
Ікі холын көдірібізіп,
Паза хати чадыбысхан,
Алтын Арыгның тыны кірбеен.

Пичен Арыг айлан килген.
— Аданыңъ ачии, иненіңъ хохыйы, — твдір.
Тынның моладың сөзіріп,
Ах сабдар атты үс ибіре чөр килген.
Тынның моладың көдірібіскен,
Алты-читі айлан парып,
Турыпчатхан Ах сабдар атты
Чоон мойын алнынанъ,
Ніске мойын тузынанъ сапхан.
Чаас чарылып, үлгер үзіл турадыр.
Алты азыр пастыг Ах хая,
Улуғ күгүрт түскен чіли,
Ыылап-соолап турадыр.
Ах сабдар ат,
Пір харағын көрібізіп,
Пір азағын көдірібізіп,
Паза хати турыбысхан.
Пичен Арыг тынның моладың
Ікінчизін көдірібіскен.
Ікінчизін сапханда. Ах сабдар ат,
Ікі алтын азахтанъ көдіріліп парып,
Ікі харағын көрібізіп, хатап турыбысхан.
Алты азыр пастыг Ах хая
Улам на тынъ ыылап,
Улам на тынъ соолап тур.
Пичен Арыг аданыңъ ачии,
Иненіңъ хохыйы — тіп чоохтап тур.
Олар іди пол турганда,
Ах хаяның істіне
Алтын Сайзанъ адалары кире ойлаан:
— Арылы чох Пичен Арыг,
Изі чох Пичен Арыг,
Улуғ сабанны іди пулги чоғыл,
Улуғ сабаны іди пасти чоғыл!
Пичен Арыгның холынанъ
Тынның молатты суура тартып парыбысхан.
Чадып чатхан Алтын Арыгның хырина пас парган
Алтын Сайзанъ, үс хати хыйғы салыбысхан,
Алтын Арыгны тынның молаттанъ сапхан.
Чадып чатхан Алтын Арыгның
Пазын үзе сапхан.
Аннаң айлан киліп, үс хати хысхырыбызып,
Турып чатхан Ах сабдар аттыңъ

Пазын кизе сапхан:
Көксі анъдарылыбысхан,
Пазы чечпедө салбанънап турыбысхан.
Алтын Сайзанъ тынныг моладын атып салыбысхан,
Пичен Арыга чоохтап турадыр:
— Көрдінъ ме, Пичен Арыг,
Улуғ сабанны ана іди пулғидыр,
Улуғ сағбаны іди пастидыр.
Алтын Сайзанъ, хысхырып,
Ах хаяданъ сых чөрібісті.
Пичен Арыгнанъ Ічен Арыг
Ах хаяданъ сых чөрібіскеннер.
Ах хаянынъ ізігін чаппааннар,
Аалзар түс киліп, одырлар.
Атар танъ атчададыр,
Арыг күнніңъ харағы сығара чачырапчададыр.
Алты частыг оолах оларзар
Удур ойлап одырадыр, оорлап, сыхтап.
— Чағаларым, хайда полғазар?
Сірер чохта, соохха тооп хондым,
Сірер чохта, астап хондым.
Читіре ойлап килгенде,
Пичен Арыг, састанъ-хаап,
Чирге анъдара сілігібізіп,
Кірім сынға сығара сөзір парир.
Алты азыр пастыг Ах хаяға
Кіре сөзір киліп,
Тынныг молатнанъ алты частыг оолнынъ
Пазын кизе сабысхан.
Ах ханы чайылып, арыг тыны үзіліп,
Алты частыг оолах ол халған.
Пичен Арыг, Ічен Арыг Ах хаянынъ
Ізиин анда чабысханнар:
Ах хая ізігі чох, тўнўгі чох турыбысхан.
Пичен Арыг, Ічен Арыг, ікі пиче,
Ырларын ырлазып, көглерін көглезіп,
Улуғ аалға анда иніп түскеннер.
Улуғ аалға читкенде,
Ах пайзанъ иблеріне чидіп,
Ах пайзанъ ибге кіргенде,
Ас-тамахтарын турғызып,
Ас-тамах чіп одырлар.
Пичен Арыг чоохтапча:

— Ах Ічен Арыг, хан орнына хан,
Пиче орнына ит амды мин поларбы.
Пичен Арыг хан кичегі
Алтын чағалыг кипті анда кизібіскен,
Хан таяганы алтын таяхты
Анда таяныбысхан,
Чонныңъ пазы ханы улыбысхан,
Парча нименіңъ ээзі улыбысхан.
Киріліп кия кияныбіскен,
Сунып суғ суспиныбысхан.
Чонны хатыг үлгүденъ тудыбысхан,
Чонға симіс малны сохтырбиныбысхан,
Өлген мал идіненъ азырап,
Чахсы кипті кизіртпінібіскен.
Чон, сидік чуртты чуртап чобалызыбысхан.
Пір күн иртең Пичен Арыг,
Алтын чағалыг кибін кизіп,
Алтын таягын таянып,
Ах пайзанъ ибденъ сых килген.
Ах пайзанъ ибніңъ алнында турып,
Чирніңъ үстүн харап турча.
Іди турыпчатханда,
Тигір паарында ханат табызы хоолазып,
Хургун табызы көглес килір.
Пичен Арыг көр турза:
Хара хусхуннанъ ала хусхун учух килірлер.
Хара хусхун — іргек хусхун,
Ала хусхун — тізі хусхун.
Ала хусхун хархлап тапсап килче:
— Син, Хара хусхун,
Нимені піледіріңіңъ,
Нимені көредіріңіңъ?
Хара хусхун хархлап килче:
— Мин син нимеспін,
Парча нимені көрерге,
Парча нимені пілерге,
Пазох нимені көр салдынъ?
Ала хусхун, тізі хусхун, чоохтап килче:
— Көредіріңіңъ ме, Пичен Арыг,
Ханын-пигін өдір салып,
Алтын чағалыг кия кизібіскен,
Алтын таягын таяныбысхан,
Кизіденъ дее уятпін хайди турчадыр.

Хан орнына хан полып,
Пиг орнына пиг полып,
Позынын чуртына поэ хара сагынып чуртапчадыр
Пичен Арыг оларнын чоофын онъарыл салган:
— Адыр, тохта, хусхуннар.
Мин сирердек хусхуннарны коп корченъмин.
Пичен Арыг когденъ артых коглебискен,
Брданъ артых ыр ырлабысхан.
Ики хусхун, учух полбин,
Айлахтанып, чабырылып,
Пичен Арыгнынъ хырина тус килгеннер.
Пичен Арыг, ики хусхунны тудып,
Ах пайзанъ ибге кир килген.
Ат хамчылачанъ хамчыданъ
Ики хусхунны согыбысхан.
Ики хусхуннынъ туги
Ибге толдыра чайыл турадыр.
Соххан-соххан, Пичен Арыг одыр салган,
Ики хусхун майыл парган,
Ахсыларын ачып одырлар.
Пичен Арыг чоохтапча:
— Сирер, ики хусхун, чирнинъ устун
Айландыра учух чбредирзер,
Пирее чирде мини алар
Улуф алыпты коргезер бе?
Хара хусхун чоохтапча:
— Я, Пичен Арыг, коргебис.
Сарыг сыннынъ алты чирде,
Сарыг талай суф хазы чирде,
Хадарган малнынъ ээзи,
Халых чоннынъ ханы-пиги,
Ус уларлыг Ах сарааттыг Алып Саадай
Угаа улуг алып кизи.
Сини алар алып — ана ол полар.
Алып Саадайга ханнынъ-пигнинъ хыстары
Парарга хына чофыл, кипсис алып.
Пичен Арыг чоохтапча:
— Мага силии кирек чофыл,
Алып кустиг ле полза, парарбын.
Че. син, хара хусхун,
Алып Саадайнынъ чирине чор кил,
Алып Саадай пу чирге килзип.
Чоохтирзынъ, Пичен Арыг хыс

Сини хыгартыпчадыр тиг.
Ус кунненъ айланарзынъ.
Ус кунненъ айлан полбазанъ,
Ала хусхун инейинънинъ
Пазын кизе саап, сыгара тастабызам.
Ус кунненъ айлан килзенъ,
Хой согып, азырап, поэдам.
Хара хусхун азагына тускен:
— Пичен Арыг, мин ус кунненъ айланам,
Ала хусхунны чир одирбе!
Пичен Арыг Хара хусхунны поэдыбысхан.
Хара хусхуннынъ ыраххы чирде
Ханат табызы хоолап,
Хургуи табызы коглеп парыбысхан.

2.

Ала хусхуннынъ мойнына паф палгап салып,
Пичен Арыг чоохтапча:
— Хара хусхун иринъ ус кунненъ килбесе,
Пазынъ кизе саап, сыгара тастабызам.
Ала хусхуннынъ харагы тазырайып,
Пагда одырыбысхан.
Хара хусхун парып,
Ус кунге чит парган.
Узинчи кунинде
Хара хусхун анда читкен,
Изик алнында одыра тускенде,
Пичен Арыг изик азыбысхан.
Хара хусхун кир килген,
Майыл парган, ханадынынъ чуги урег парган.
Пичен Арыг сурча:
— Алып Саадайнынъ чирине читтинъ ме, Хара
хусхун?
Хара хусхун чоохтапча:
— Алып Саадайнынъ чиринде полдым,
Алып Саадай ус кунненъ
Сирернинъ чиринъерге чидер.
Пичен Арыг ики хусхунны
Анда поэдыбысхан.
Хара хусхун Ала хусхунны,
Соогып, саап парча:

— Паза соонда чарир чарабас
Чоохты чоохтанма,
Тілінг хысха тут.
Ала хусхун чоохтанча:
— Паза андаг чоохты пір дее чоохтанмасын.
Олар парыбысхан соонда,
Пичен Арыг, Ічен Арыг үзінчү күнінде
Иргенгі тамах чіп одырлар.
Пичен Арыг чоохтапча:
— Пүүнги күнде піске аалчы килерге тур.
Іди чоохтап турғанда,
Ыраххы чирде аран-чула ат,
Тігіреп, ойлап килір,
Пуларнынъ чирінзер сабылып одыр.
Пичен Арыг чоохтап одыр:
— Че, Ічен Арыг, аалчы килір,
Аалчы кір килзе,
Столға аарлыг тамаанъ турғызарзынъ.
Аалчыны столға одыртып,
Аарлап, честирзінъ,
Мин аалчыданъ хада столға одырабын.
Араға, хымызынъ піске читгірерзінъ,
Аалчыданъ мин араға ізербін.
Син, позынъ, араға, хымыс іспес поларзынъ.
Аалчыданъ мин чоохтазарбын,
Син кбр, чоохтаспа.
Синінг сағызынъ ағылах,
Аалчыданъ чоохтас пілбессінъ.
Олар іди чоохтазып,
Чоохтары тоозыл турғанда,
Аалдагы чоны улгун-суулгун полып чоохтасча:
— Ат аспас чирденъ ат азып одыр,
Алып аспас чирденъ алып азып одыр.
Улуғ аалны аралы
Аттынъ тігірті тігіреп пастыр парир.
Ах пайзанъ ибнінъ алнында,
Ат палғачанъ чечпедө тохтапча.
Аран-чула аттынъ молат суғулуғы хоолапча,
Алып кизінінъ молат ізенъезі соолапча.
Алтын хаалха азылыбысхан,
Алып кизі, ээліп, пүгіліп, кір килген.
Ізен сала изен тіп тур,
Минді сала минді тіп тур.

Аалчынъ чирденде, одыр салган,
Пичен Арыг кбрп одыр.
Алып Саадай улуғын тынъ улуғ алып,
Пудай угай килсис:
Иретке пурунныг, сотка сырайлыг.
Ічен Арыг столын тартыбысхан,
Ас пазына ас турғызыбысхан,
Суг пазына суг турғызыбысхан,
Алып Саадайны столға одыртыбысхан,
Пичен Арыг алтын чағалыг
Кибін кил салган,
Алтын таяғын таянып,
Тур киліп, аалчыданъ столға одырып,
Ас-тамах чіп одырлар.
Ічен Арыг арачон ас турғызыбысхан,
Алтын чірчее урып,
Алып Саадайға араға тутча.
Алып Саадай чоохтапча:
— Ічен Арыг, позынъ алыбыс, — тіпче.
— Чох, мин араға ізе чоғылбын, — тіпче.
Алып Саадай чоохтапча:
— Хайдаг даа полза, син ибнінъ ээзі,
Син пурун іспеенде, мин хайди ізібізем,
Хайдаг-хайдаг азынъар,
Позинъар пурун алып, ізібізінъер.
Ічен Арыг арағазын ізібіскен.
Аннанъ андар алып Саадай ізіп одыр.
Алып Саадай чоохтапча:
— Син, Пичен Арыг,
Мині хайдаг кирек, хайдаг тарых хығырттынъ?
Пичен Арыг чоохтапча:
— Син, Алып Саадай, алып кизізінінъ.
Пістінінъ алып-күлік чоғыл,
Син пісті тастабин,
Кбрп-хайып чуртап одыр.
Мин сині аннанъар хығыртхам.
Алып Саадай паза нима чоохтабаан.
Ічен Арыг арағазын үлепчедір
Позы ізібөгисчеткен,
Ічен Арыг изірібіскен,
Алып Саадайнынъ алнына турып, ырлабысхан:
— Пичен Арыг, минінг чағам,
Угаа чахсы хыс полчанъ.

Алар ползанъ, алыбыс са, Саадай,
Пичен Арыг чачамны алыбыс са,
Пичен Арыг мининъ чачам
Угаа сiлiг хыс полчанъ.
Алар ползанъ, Алып Саадай,
Алыбыс, чуртабыс.
Алып Саадай столданъ турыбысхан,
Пöрiк мелейнi кискен,
Анымчох таа тiбин, сых чöрiбiскен.
Пичен Арыг, Iчен Арыг тунъмазын
Угрелiг аяхтанъ пазына сапхан.
Аягын чара саап, Iчен Арыг прай
Угре полып одырыбысхан.
Хайди чоохтаам мин сага,
Арага iспе тiп.
Пичен Арыг ах пайзанъ ибденъ сыгып килзе,
Алып Саадай улуг аалны аралап парчадыр.
Пичен Арыг аны кöр турчадыр.
Алтын арчол ах пладын
Пулгап, көглеп тур.
Алып Саадай, Алтай сынга
Орты олыг тусха чит парып,
Соонзар айланып көрiбiссе,
Пичен Арыг хыс
Ах пайзанъ ибiнiнъ алнында турча,
Угаа сiлiг көрiн тур.
Паза көрбин, чöрiбiскен.
Алтай сыннынъ үстүне сых парып,
Адын тохтадып, аалзар көр турза,
Ах пайзанъ ибiнiнъ алнында
Пичен Арыг хыс угаа сiлiг,
Угаа арыг көрiн тур.
Алып Саадай сагын турыбысхан:
— Агылым азып, изiм иртiп
Мындаг арыг, мындаг сiлiг нимени
Аябин, хай парчадыр поларбын?
Аран-чула адын айландыра тартып,
Улуг аалга ин тус килir.
Улуг аалны аралы килген,
Пичен Арыга чидiп, аттанъ түзе сегирген.
Изен ме миндi бе тiп,
Пис салаа тудыс турадырлар.
— Изiм ирт парган ма,

Агылым ас парган ма,
Синдег кизiн албаанда,
Хайдаг кизi аларбын.
Эк мойнны алызыбысханнар.
Пичен Арыг аргал чонга
Улуг чаргы салыбысхан:
Улуг той ползын, улуг чыргал ползын!
Чон чыгып, улуг той пастабысхан.
Алтын Сайзанъ апсах адалары
Анда килген, чоохтапча:
— Че, Пичен Арыг, Iчен Арыг,
Улуг киректi пүдiр турзар,
Улуг сагбаны пастап турзар.
Че хачан хачан полза
Улуг сидик көрчедерзер.
Че мин, чиринъ үстү чалбах,
Ханнанъ ханга, пигденъ пиге
Пастух таа полып чöрчедем.
Олер чирiм читсе,
Пире хан чиринде öлбеспiң ме эе.
Алтын Сайзанъ апсах ол чирденъ
Хараагы тунде хазып-тизiп чöрiбiскен.
Халых чон, оларны көрiп,
Той даа идер конънилерi чох,
Iкi-үс күндөк той тоозыл парган.
Улуг-туруг апсахтар чоохтасчадыр:
— Пичен Арыг, Iчен Арыг, iкi пиче,
Чуртыбысты сайбабызарга чөр.
Пичен Арыг Алып Саадайданъ сурча:
— Че, Алып Саадай, пу чирде чуртирбыс па,
Сининъ чиринъе көзербiс пе?
Алып Саадай чоохтапча:
— Алып кизi кизi чиринде чурти чофыл,
Мининъ чиримзер парарбыс.
Пичен Арыг чоохтапча:
— Чазы чирде мал халбазын,
Эн чирде ис халбазын:
Алып Ханнынъ хадарган малын
Сүре парар кирек,
Халых чонын сининъ чиринъе
Ала парар кирек.
Анда тиринiбiскеннер.
Аттарын изерлебiскеннер.

Алып Ханнынъ хачаннанъ чыган
Изін-сибін атха-пиге чүктебіскенер.
Улуғ чуртты анда унадыбысханнар,
Халын чуртты анда талабысханнар.
Халых чон улуғ сыытха түзібіскен,
Улуғ-туруғ кирілер удурласчададыр:
— Чирібістенъ парбаспыс,
Өдірер ползар, өдірінъер.
Удурласхан апсах, инейлерні
Алып Саадай, Пичен Арығ,
Хылыснанъ кизе саап, өдірібізедірлер.
Пуруннанъ талалбаан улуғ чурт
Анда талал турадыр.
Улуғ асхырлар, өөрлерін сүрдірбин,
Удурлазып, ойласчададыр.
Улуғ асхырларны
Ухнанъ атып, өдір турлар.
Улуғ пуғалар, инек малны сүрдірбин,
удурласчададырлар,
Улуғ пуғаларны хылыснанъ өдіре саап турадырлар.
Ус күнге сығара улуғ хыйғы полған,
Узінчі күнін иріктенъ ирік чох,
Хадарған мал, халайып, чөрібіскен,
Халых чон, килейіп, чөрібіскен.
Алтай сынны халых чон
Оорлаза-сыхтаза аслабысхан.
Алтай сыннынъ озарында, ах чазаа
Чая түзіп, асхырлығ чылғылары,
Кістезіп, парғлапчададыр.
Інектіг пуғалары, мустазып, парғлапчададыр,
Арғал чоны улуғ сыытта парғлапчададыр.
Чол чиделбес кирі малларны,
Чолда чоо сапхлап парчалар.
Чол чиделбес кирі-хуру апсах, инейлерні,
Ағастынъ салаазын эге тартып,
Эктериненъ ілгілеп парчададырлар.

3.

Олар парыбысхан соонда,
Ус хулас суннығ хуу пүүр
Алтай сыннынъ үстүне сығара

Ойлап түскен,
Ойлап сыып көрбіссө,
Улуғ чурт унал халған,
Отых оидарыл халған,
Түүк түүндеріл парған.
Ах талай суғ эн чирде
Ылап-соолап ахча.
Хуу пүүр тырлада сілігінібіскен,
Хуу иней анда тура түскен,
Алтай сыннынъ үстүнде одырып,
Ікі устугын⁶ сабынып, оорлапча:
— Хайран мининъ аарлығ чуртым
Хайди талал халды полар?
Хайран мининъ сіліг чуртым
Хайди изел халды полар?
Пу чирденъ парып,
Алтон чылға читіре чөрдім.
Алтон чылға читіре чөріп,
Алтон ирге пардым,
Алтон ирнінъ чахсызын чир көрбедім.
Хайранох чахсы чуртым
Хайди талал парды?
Хайдағ, ноо ние талады полар?
Көр тее килимдек.
Пүүр терізі хуяғын кизіп,
Хуу Иней хадарған малнынъ,
Халых чоннынъ чолына кіріп,
Халых салып ойлап парир.
Алты хырны азыра ойлаан,
Читінчі хырына сығара ойлап килзе,
Хадарған мал, халых чон
Ах чазыда сүрігде парир.
Хуу Иней, ікі харағы чох
Хыс пала полып, оорлап-сыхтапча:
— Хабырғаданъ хыйызары парлар,
Хайызып-көрізіп парғлапчададыр.
Хабырғаданъ хайары чох,
Харағы чох позым хайдар парам?
Тустанъ турызарлығлар,
Турызып-көрізіп парғлапча...
Көрчөе-хараағы чох позыма
Ноо ние турызар?
Иди оорлап-сыхтап турғанда,

Чон аразынанъ пір иней кізі
Сығара ойлап килген.
— Алай палам чат халды ба тіп,
Иней кізі читіре ойлап килген.
— Изен ме минді бе, Хуу Иней, — тіпче.
— Изенок миндок, Иней Кокчин, — тіпче.
— Син, Хуу Иней, хайдаг чирде
Піди чіт чөр килдинъ?
Хуу Иней чоохтапча:
— Хайдаг чирде чөрер полғам.
Ханнанъ ханға, пигденъ пиге чөрдім.
Пу чирденъ парып,
Алтон чылға чит пардым,
Алтон чылға читкенче,
Алтон ирге паррабын,
Алтон ирнінъ чахсызын пір дее көрбедім.
Хайран минінъ чахсы чуртым
Хайдаг ниме талап парир?
Иней Кокчин чоохтапча:
— Хайдаг ноо ниме талир полған,
— Пичен Арығ, Ічен Арығ, ікі пиче,
Постарынынъ чуртын
Постары талап парир.
Хуу Иней чоохтапча:
— Алты азыр пастығ Ах хая істінде
Алтын чилінніг Ах сабдар аттынъ
Тыны ам даа кірбеен полар,
Алтын Арығ хыстынъ тыны
Ам даа кірбеен полар.
Иней Кокчин чоохтапча:
— Пичен Арығ, Ічен Арығ — ікі пиче,
Алтын Арығны, Ах сабдар атты
Хачанох одір салғаннар.
Хуу Иней чоохтапча:
— Че, иней Кокчин,
Прайзын истім, прайзын пілдім.
Че, син пар чоннанъоҳ хада-пірге.
Мин нандыра пар көрим.
Иней Кокчин чоннынъоҳ соонанъ чөрібіскен.
Хуу Иней, хуу пүүр терізі хуяғын кизіп,
Нандыра ойлап килир.
Алты хырны азыра ойлап,
Алтай сынға сығара ойлаан.

Алтай сыннынъ үстүнень
Эн чуртты харап көр тур.
Эн чуртта Хара хула ат турча.
Изерін ад салған, тирі тигір паарып,
Пулуғ чили, сых тур.
Алып кізі, изерін частанып,
Чадып чадыр.
Хуу пүүр аны піліп полбин турыбысхан.
Эн чуртсар индіре чорт килген.
Атар полза, ам атсын,
Одірер полза, одірібіссін:
Алып кізіні, ырахтын
Айландыра, чорт парир.
Пір айландыра нбір килген.
Атханы, сапханы чоғыл.
Хуу пүүр пілзе дее, пілбеечік,
Көрзе дее, көрбеечік.
Хыринда чөргенде,
Алып кізі тапсабысхан:
— Іче кізі, Хуу Иней, нимені онънап,
Нимені сынап чөрчедірәінъ?
Хуу Иней чочаанынанъ, сегір салыбызып,
Сын поэына кіріп, тура түскен.
Хуу Иней чоохтапча:
— Мині іче тир кізі чоғыл,
Син хайдаг ниме пол пардынъ?
Алып кізі чоохтапча:
— Іче кізі, мин синінъ оолғынъмын,
Пеер, чағын кил.
Хуу Иней, чағын арах киліп, көр турча.
Алып кізі чоохтапча:
— Іче кізі, Хуу Иней,
Хорыхпа, чағын кил.
Хуу Иней, хырина
Чағын пас киліп, турыбысхан.
Алып кізі — изен ме минді бе,
Іче кізі, — тіпче.
Хуу Иней чоохтапча:
— Пу поэым мынча полғанча,
Пір дее пала көрбеем,
Хайданъ син минінъ палам пол пардынъ?
Алып кізі чоохтапча:
— Чоҳ, ооғылынъмын, — тидір,

Хуу Иней чоохтап тур:

— Пу чирденъ парып,

Алтон чылга чит паргам.

Алтон чылга читкенче

Алтон ирге паргабын.

Алтон ирнинъ чахсызын пѣр дее кѳрбедим.

Пѣр дее пала чох полган.

Алып кѳзі чоохтап тур:

— Іче кѳзі, чахсылаан сағын.

Хуу Иней сағын турадыр.

Алтон ирге читіре сағынган,

Пѣр дее пала сағынып таппин турадыр.

Хуу Иней чоохтап тур:

— Чох, пѣр дее пала полбаан.

Алып кѳзі чоохтапча:

— Чахсылаан сағын.

Хуу Иней сағын тур:

Инъ тугенчі парган ирі

Угаа ырах чирде —

Ирем кѳренъ аттыгъ Чибетей ханга парган.

Чибетей ханда ѳс чыл чуртаан.

Чирі-суун сағынып,

Ол чирденъ хасхан.

Ол киліп одырғанда,

Хызыл хум чазыны тобыра ойлаан.

Хызыл хум чазы кѳннинъ ізине

Хызара ізіп парган.

Ол ізіге сыдабин,

Тынъ манъзырап ойлаан.

Тынъ даа манъзыраза,

Угаа аар ойлаан.

Он ікі кѳннинъ пазында,

Хызыл хум чазыны тобыра ойлап,

Урѳк киліп, манъаттап ойлаан.

Кинетін нииктел сых парган.

— Сынап таа, — тидір, —

Анда чат халғазынъ ма? — тіп сур тур.

Алып кѳзі тура сегірген.

— Изен ме, минді бе, іче кѳзі,

Пис салаа тут турадыр.

Че, анда, — тидір, — чазы чирде

Мин халғабын, —

Атха, тонға чидінгенде,

Алты солан позым адангам —

Хара хула аттыгъ Хулатай адым.

Синъ таппин чирнинъ ѳстѳн ибїрдім.

Хайнынъ ханга, пигденъ пиге чѳрдім.

Че, ічемні амды таап алдым.

Хуу Иней чоохтапча:

— Хара Хула адынъ изерлебїсі!

Хулатай хара Хула адын изерлебїскен.

Хуу Иней: — Мининъ соомнанъ чѳр, — тіпче.

Чир пѳгїзі Кїрїм сынны кѳре чѳрїбїскеннер.

Кїрїм сынға чидіп,

Кїрїм сынға сыгып одырлар.

Кїрїм сыннынъ ѳстѳнде Ах хая,

Ах хая кѳнге чарып турчададыр.

Ах хаяға чит килгеннер.

Хуу Иней анъ чїли тапсабысхан,

Хус чїли сыгырыбысхан.

Ах хаянынъ изїгі азылыбысхан.

Ах хаянынъ істїне кїр кїлзелер,

Алтын Арығнынъ пазы ѳзѳл парган чадыр.

Ах сабдар аттынъ пазы чечпедє

Салбанънап турчадыр.

Алты частыгъ оол паланынъ

Пазы кизїлїбѳк парган.

Хуу Иней Алтын Арығнынъ

Пазын алып алган,

Кѳксїне уластыра салып,

Ізєбїненъ ах тозорлыгъ суғ сығарып алган,

Ах тозорлыгъ суғнанъ

Алтын Арығны кѳмес суртклебїскен.

Алтын Арығнынъ идї-ханы чайылып,

Улуғ тынып, улуғ ѳскїрїп,

Харағын кѳрїбїзіп, одыр салган.

Ах сабдар атты тїргїзїбѳгїскен.

Алты частыгъ оолны тїргїзїбѳгїскен.

Хуу Иней ах тозорлыгъ суун

Алтын Арығнынъ ізєбїне суғыбысхан.

Хуу Иней чоохтапча:

— Че, Алтын Арығ, хас-хачан полза,

Пу суғ саға кирек полар.

Пу суғны тїлеп алтон чылға чѳрдім.

Пу суға усхан от тамылчанъ,

Олген кѳзі тїрїлченъ,

Тіріг мөн суғ поладыр.
Пу суғнынъ парын
Ос чӧргендӧк пӧлченъмін,
Ирік чох тапхабын.
Че, минінъ соомдағы төлде
Пу суғны табар нима чох полар,
Хара пастығ чон паза таппас.
Хуу Иней, Ах хаянынъ істінде
Одыра түзіп, оорлап-сыхтап салыбысхан:
— Че, палаларым, ӧлер синім чит парған.
Ам даа чӧрер полғабын,
Ах хаянынъ істіне маға кірерге чарабас полған.
Ах хаянынъ істіне кірземӧк,
Минінъ ӧлер күнім анда полған.
Иріктігденъ ирік чох кірдім,
Чабыхтығданъ чабығ чох кірдім.
Хуу Иней, уғаа чобағлығ чобалып, оорлап турадыр,
Уғаа инегліг инеліп, ылғап турадыр.
— Чадағайда чариим амды халарға тур,
Чарых чахсы күнім амды чідерге тур.
Харағы сіліг чахсы чоннынъ
Харағын паза кӧрбеспін.
Хадарған даа малнынъ ағы-сығын паза чібеспін?
Хайранох чариим, хайранох
Күнім халарға чӧр.
Алты азыр пастығ Ах хая
Амды анъдарылчадар,
Кірім сыннынъ үстүнде
Ах хорым полып чайылчадар.
Мині сірер паза кӧрбессер,
Мин сірерні паза кӧрбеспін.
Оорлап-сыхтап, сыыдын тохтадып, чоохтапча:
— Алып Ханнынъ палазы ӧкіс-чабыс ир ӧскен.
Арығ сіліг адынъ, ӧлгелекте, мин адап пирим:
Алтынъа мүнер адынъ
Алып Саадай чирінде
Хара күренъ ат — аны тудып мүнерзінъ.
Алып Хан адалығзынъ,
Ах Оленъ Арығ іцелігзінъ,
Хара күренъ аттығ Чибетей Хан адынъ ползын.
Хулатайданъ Алтын Арыға чоохтапча:
— Че, Алтын Арығ, Хулатай,
Минінъ чооғым истінъер:

Алып Ханнынъ палазы Чибетей Ханна,
Частайъ кічиг дее полза,
Улуглап чӧрерзер.
Анынъ чооғын истіп чӧрерзер.
Хуу Иней Чибетей Ханға, тыннығ кибіс пиріп,
чоохтаан:

— Че, Ах хаяданъ сығынъар,
Паза чоохтир чооғым чоғыл.
Алып Саадай чиріне парынъар,
Познынъ чуртын лозы талаан
Пичен Арығ, Ічен Арығ — ікі пичені
Алабин ӧдр салынъар.
Малынъар, чонынъар айландырып,
Чахсы чуртапчадынъар.
Ах хая анъдарылып одыр,
Ах хая инъдеріліп одыр,
Ах хаяданъ паза сығып,
Чарыхты мин кӧрбеспін.
Олар аннанъ сых чӧрібіскеннер.
Хуу Иней Ах хаянынъ істінде
Оорлап-сыхтап халған.
Олар сых килгенде, Хуу Иней,
Ах хаянынъ ізігін үс хатап азып,
Ус хатап чаап турадыр.
— Айнынъ, күннинъ чарығын кӧріп алм, — тіп,
Оорлап-сыхтап турадыр.
Алты азыр пастығ Ах хая
Анда инъдерлібіскен, анда талалыбысхан.
Хуу Инейнінъ үні, ырах чирде
Чобалып, чіт чӧрібіскен.
Алты азыр пастығ Ах хая
Кірім сыннынъ үстүнде,
Ах хорым полып чайылып,
Чир хорымы полып чайыл халған.

4.

Алып Саадай чиріне анда чӧрібіскеннер.
Чибетей Хан, тыннығ кибіске одырып,
Тигір паарына кӧдірілібіскен.
Алтын Арығнанъ Хулатай,
Аттарына алтанып, чӧрібіскеннер.

Хадарган малнынъ, халых чоннынъ

Ізі-чолына түскенде,

Хулатай чоохтап килир:

— Алтын Арығ, чир арғазы ырах, чөріп одыранъ.

Алтын Арығнынъ сағызы пір дее чоғыл.

Хулатайзар көріп, Алтын Арығ чоохтап килир:

— Алтын Арығ, чир арғазы ырах, чөріп одыранъ.

Хулатай, инъейе түзіп, Хара хула аттынъ ахсын
чайхабысхан.

Алтын Арығ сах ідök Ах сабдар аттынъ

Ахсын чайхабоғысхан.

Аран-чулаттар хада-пірге ойлас парған

Чирі пасха чирге сабылып одырлар.

Суу пасха суға сабылып одырлар.

Хулатай чоғар тигір паарын көр килир,

Чибетей Хан тигір паарынанъ

Тыннынъ кибісненъ учуғып одыр.

Хулатай чоохтап киліп одыр:

— Алтын Арығ, ханыбыс-пигібіс

Чибетей Хан тигір паарынанъ

Тыннынъ кибістіг учуғып одыр.

Алтын Арығ, Хулатайзар көріп, чоохтап килир:

— Алтын Арығ, ханыбыс-пигібіс

Чибетей Хан тигір паарынанъ

Тыннынъ кибістіг учуғып одыр.

Хулатай пазох чоохтап тур:

— Алтын Арығ, ханыбыс-пигібіс

Чибетей Ханны өдірібіссебіс,

Хан орнына хан піс поларбыс,

Пиг орнына пиг піс поларбыс.

Алтын Арығ сах ідök чоохтап одыр:

— Ханыбыс пигібіс Чибетей Ханны өдірібіссебіс,

Хан орнына хан піс поларбыс,

Пиг орнына пиг піс поларбыс.

Хулатай хурлығ хабынып ух суурып одыр,

Саадах хабынып, чаагах суурып одыр,

Киске тастап, кирбейте тартыбысхан.

Хара хула аттынъ үстүнде

Хулатай сас ойда чадыбысхан;

Чаагах соолап, кіріс көглек сых парған.

Тыннынъ кибісті тобыра атпинанъ,

Чибетей Ханнынъ көксін тобыра атхан.

Ах чазынынъ ортызында

Чибетей Хан кибісненъ хада инъларга салған.

Хулатай чоохтап одыр:

— Алтын Арығ, ханыбыс-пигібіс

Чибетей Ханны өдірібісстібіс,

Амды піс ікөлень, ікі пасты піріктіріп,

Ирепчи полып чуртирбыс.

Алтын Арығ сах ідök чоохтап одыр.

Ноо чирге сабыл парыбысханнар.

Іди парчатханнарында,

Хайы-хайзы чирде алып кізінінъ табызы истілген:

— Адаңмынанъ, Алтын Арығ,

Ханынъ-пигінъ Чибетей Ханны өдірібізіп,

Хулатайны ир идініп,

Ирден парчадыр одырзынъ.

Хулатай, пазын көдіріп, көрібіссе,

Хайда-хайда Тоғыр Хара сын турчадыр.

Тоғыр Хара сыннынъ үстүнде

Томир хузурухтығ Хара күренъ пниге

Алтан салған алып кізі

Адын тоғыр тартыбысхан чоохтап турча.

Анда турчы чоохтабысхан чооғы

Хулатайданъ Алтын Арығнынъ

Алнында чоохтап турған осхас полған.

Хулатай саадах хабынып, чаагах суурған,

Хурын хабынып, ух суурған.

Киске тастап, кирбейте тартыбысхан.

Ойлада киліп, атхан,

Хара күренъ пни пура салыбысхан,

Хабырға түгін суура атхан.

Хара күренъ пни үкүс салыбысхан,

Алып кізінінъ чарны ырах чирде чіт чөрібіскен.

Хулатай чоохтап килир:

— Син, Алтын Арығ, пір дее кізінінъ

Чооғын исне, ирепчи полып чуртирбыс.

Алтын Арығ сах ідök чоохтап килир.

Алып Саадай чиріне чіт килгеннер.

Сарығ сыннынъ үстүне аран-чула аттар

Сығара ойлас килген.

Хулатай Хара хула аттынъ ахсын тохтада

тартыбысхан.

Алтын Арығ сах ідök

Ах сабдар аттынъ ахсын тохтада тартыбысхан.

Сарығ талай сұғны хастада

Изебі чох чон чуртапча,
Пбгіні чох мал чорче.
Ах сараатнанъ ах чилінніг
Ах сабдар ат чепеде хости турча.
Хулатай чоохтапча:
— Арыға кірзе, хат⁸ чидір,
Аалға кірзе, ас чидір.
Алтын Арығ, аал-хыгыртха иненъ,
Алтын Арығ сах ідөк чоохтапча.

5.

Аал хагыртха ин түскеннер,
Улуғ аалны аралы килгеннер,
Алып Саадайнынъ ибине чит килгеннер.
Аттанъ түс турғаннарында,
Пичен Арығ абахай сых килген.
Пуларны көріп, хорых парған.
Идер-тудар нима таппин,
Идеегіне узах тееріп, ибине кірібіскен.
Аттарын палғап, Алып Саадайға кір килгеннер.
Хулатай изен минді тіп турза,
Алтын Арығ сах ідөк изеннес тур.
Изен минді ирткенде, одырыбысханнар.
Ічен Арығ алтын столын тартыбысхан,
Ас-тамағын турғызыбысхан,
Арағазын турғызыбысхан.
Столға одыртып, аарлап сыйлас одырлар.
Хулатайнанъ Алып Саадай
Піерденъ араға ізібіскеннер.
Алтын Арыға читкенде,
Алтын Арығ, холына алып-алып,
Ахсынанъ амзабызып, ізерге хынмин,
Пазын пулғапча.
Хулатайданъ Алып Саадай күстепче
— Алыбыс, Алтын Арығ.
Аарлығ-честіг араға теен асты
Алтын Арығ, ікі харағын нуубызып,
Тооза ізібіскен.
Сырайын тырыстыра тудып,
Пазын пулғап тур.
Хулатай чоохтап одыр:

Ханыбыс-пигібіс Чибетей Ханни өдір салғабыс,
Че, амды Алтын Арығданъ,
Ікі пасты піріктіріп,
Иренчі польп чуртирбыс.
Алтын Арығ сах ідөк чоохтап одыр.
Олар іди араға ізіп одырғаннарында,
Сарығ сыннынъ үстүнде алып кізі тапсабысты:
— Аданъмынанъ, Алтын Арығ, ханынъ-пигінъ
Чибетей Ханни өдір салып,
Хулатайны ир идініп, ирленіп,
Улуғ столнынъ кистінде
Улуғ аалчы польп, улуғ чірчеліг
Араға ізіп одырзынъ ма?
Хулатай, аны истіп, тура сегірген.
Алып кізінінъ Сарығ сыннанъ
Чоохтап турған чооғы
Алып Саадайнынъ ибінде чоохтап турғанда.
Хулатай, ух чаачағын хаап, сығара ойлаан.
Сарығ сыннынъ үстүнде,
Томбыр хузурухтығ Хара күренъ пинге мүн салған
Алып кізі чоохтап турчадыр.
Хулатай атханда, Хара күренъ пии
Чоғар сегір салыбысхан —
Обк түгін сүре ат халған.
Хара күренъ пии үкүс салыбысхан,
Ырахы чирде чит чөрібіскен.
Хулатай нандыра ибге кір килген.
— Син, Алтын Арығ, андаг кізілернінъ чооғын испе.
Алтын Арығ сах ідөк чоохтап тур:
— Андаг кізілернінъ чооғын син испе, Алтын Арығ.
Столға одырып, араға ізіп одырлар.
Хулатайданъ алып Саадай изірібіскен,
Пастары пір чирде, улуғ чоохха түзіп одырлар.
Алтын Арығ ибденъ сых чөрібіскен,
Көрбин халғаннар.
Алтын Арығ, сағынып, пастыр чөр.
— Ханым-пигім Чибетей Ханни
Өдір салған теені -- анзы ноо полчанъдыр?
Хулатайны ир идініп, ирленіп одырзынъ
Теені — анзы ноо полчанъдыр?
Пу кізіні сүрізіп пар көрим.
Алтын чилінніг Ах сабдар адына алтаныбысхан.
Сах аннанъох, чепе төзіненъ

Хамчы салыбысхан.
Ах сабдар ат турган чиринень укүс салган.
Улуғ аалны тобыра,
Сарыг сынны азыра,
Хара күренъ пиининъ изи-чолынанъ
Ах сабдар ат анда айлаан.
Алты күнниг чирге читіре ойлап парыбысхан.
Хара күренъ пииге Ах сабдар ат
Читіре ойлап одыр.
Ах чазы, хуба сӧлде
Хара күренъ пиининъ арыг күзі тоозылыбысхан.
Тӧрт азағы тӧрт пасха парир,
Алып кізі алнын ас көріп,
Арт соон көп көріп,
Хара күренъ пиині улам тынъ чайхап парир.
Ах чазыны тобыра ойлап,
Тоғыр хара сынға читіре ойлап килген.
Тоғыр хара сыннынъ үстүнде
Хара күренъ пиині тура түскен.
Ах сабдар ат хости тура түскен.
Алып кізі, Хара күренъ пииденъ түзіре сегіріп,
Чүгүріп ойлап парып, тура
Түзіп, нандыра киліп.
Алып кізі чоохтапча:
— Аданъмынанъ, Алтын Арыг,
Ханынъ-пигинъ Чибетей Ханни өдір салып,
Амды мині өдірерге сүріс килдинъ ме?
Алтын Арыг чоохтапча:
— Ханынъ-пигинъ Чибетей ханны
Өдір салган теені — анзы ноо полчанъдыр?
Хулатайны, ир идініп, ирленчезинъ теені
— Анзы ноо полчанъдыр?
Мин синненъ аны сурарға сүріс килдім.
Алып кізі анда хырина пас килген, чоохтапча:
— Алтын Арыг, аны син пілбин чӧр одырзынъ,
Ханынъ-пигинъ Чибетей Ханни
Хулатай, ухнанъ атып, өдірген.
Сининъ дее мына ах чаачаанъ парох.
Хулатайны ир идініп, ирленчезинъ теені —
Хулатайға парыбыссанъ,
Алтон сүрмесинъ чучап, азыр
Тулунъ үрерлер.
Хыс полбассынъ, Хулатайнынъ .

Аны ноо парарзынъ.
Хулатайданъ пір тӧзекте, пір частыкта
Хоси чадып, чуртирзар.
Алтын Арыг, аны истіп,
Пиизинъ пулган:
— Ит татай, мин іди полбасын! — идір.
— Че, мыннанъ айлан парзанъ,
Хулатайны өдір сал.
Алтын Арыг сурча:
— Хайди өдірер полар, ананъ?
Алып кізі чоохтапча:
— Ах сабдар адынънанъ түс.
Мин сині үгредербин, хайди өдіредірі!
Алтын Арыг түс килген.
Алып кізі Алтын Арыгны
Ас пииденъ тудып алган.
Алтын Арыгнынъ хабырға-сӧӧгін хати тудыбысхан.
Алтын Арыгны көдірібіскен.
Көдір киліп, тастап тепкенде,
Ас пиілін сала азыра теппеен.
Арга мойнынъ сала сыы теппеен.
Алтын Арыгнынъ ала харах оды чайыл турадыр.
Ағыл сағзы сайбал турадыр.
Хағыр, киліп түкүрібіскенде,
Алып кізі чоохтап тур:
— Че, Алтын Арыг, алыпты іди өдірерзинъ,
Кулүкті іди чатырарзынъ,
Алтын Арыгнынъ ағыл сағзы
Анда кір чӧрібіскен.
Алтын Арыг, анда турып,
Чалбайған чирнинъ үстүн
Айландыра сағынып турчададыр.
Чарып турган тигір алтын.
Ибіре изептеп турчададыр.
Чирнинъ үстүнде чуртапчатхан
Прай ханнынъ чуртын тооза піл турадыр.
Алтын Арыг алып кізіденъ сурча:
— Син, алып кізі, мининъ үчүн
Турызып, мині аяп чӧрген
Ноо ла чахсы кізінінъ палазы полдынъ?
Алып кізі анда чоохтапча:
— Ус азыр пастығ Ханым тасхыл алтында,
Ус азыр пастығ Хан талай суғ

Хазында чуртым-чирім,
Ханар Хан адалыгыбын, Хан Арыг ічелігібін,
Алтыма мүнценъ адым чоғыл.
Наа өзип одырғанда,
Мўнер адым азыр ханаттыг
Хан поэрах ат тут киліп,
Алтын чечпее палғап,
Ах игре кірібіскем.
Адам Ханар Ханнанъ ат көрерге сых килзебіс,
Хан поэрах адым чох пол парған,
Оғыр ал парыбысхан.
Пу Хара күренъ пиинінъ палазы полған.
Че, Алтын Арыг, саға даа минінъ
Чўреем най тынъ хайнабысчых,
Хулатайданъ полар ноо нимее дее парчат.
Чибетей Ханнынъ ічезі минінъ
Пабам Ханар Ханнанъ хада сыххан
Чачазы полған.
Че сірер маға туғанзар,
Аннанъар мин, сірерні аяп,
Чўреем тартылча,
Алтын Арыг, Алып Саадай чиріне читсенъ.
Хулатайны чир аябин
Одір саларзынъ.
Алып кізі ачырған турадыр,
Пузурған турадыр.
— Азыр ханаттыг Хан поэраамны
Тапхайбын ни, таппайбын ни,
Ікі харахнанъ көргейбін ни,
Ікі холға тутхайбын ни?
Хара күренъ пииге алтаныбысхан,
Айландыра тартып, алып кізі
Кўн кўнорткі чирні көре харап турчадыр.
Алып кізі чоохтай тур:
— Азыр ханаттыг Хан поэрах адым,
Хайдаг кізінінъ холына түстінъ --
Тапхайбын, ананъ, таппайбын, ананъ?
Хара күренъ пииге хамчы сапхан.
Томбыр хузурухтыг Хара күренъ пии
Кўн кўнорткі чирні көре ойлап парыбысхан.
Браххы чирде хузуруғы, чайылып, чіт парир.
Алып кізінінъ чарны, чалбайып,
Браххы чирде чіт чөрібіскен.

Алып Арыг Ах сабдар адына алтаныбысхан,
Алып Саадай чирін көре,
Чар полған ахсын чайхабысхан.
Чазы полған чалбах путха хамчы салған.
Ах сабдар ат, Алып Саадай чирін көре,
Киріліп-сөбіліп, халых тастап ойлап сыххан.
Чид чили чилігіп одырадыр,
Хуло чили хуйбырылып одырадыр.
Алып Саадайнынъ чиріне читіре ойлаан:
Сарыг сыннынъ үстүне
Сығара ойлап килгенде,
Алтын Арыг Ах сабдар аттынъ
Ахсын тохтада тартыбысхан.
Оңнап-сынап көрібіссе,
Алып Саадайнынъ чурғы талал парған.
Хадарған малы, халых чоны
Сүрігде парыбысхан.
Сарыг сыннынъ үстүн көр турза,
Хулатай Алып Саадайны ады
Позынанъ одір парыбысхан.
Пичен Арыг, Ічен Арыг, ікі пичені одіріп,
Ағастынъ эк салаа үстүне тастап салған.
Алтын Арыг, аны көріп, пілген:
Хулатай сизібіскен.
Алтын Арыга чохсы поларға,
Алып Саадайны одіріп, ікі пичені одір салған.
Алтын Арыг, Ах сабдар аттынъ
Ахсын айландыра тартып,
Хадарған малнынъ, халых чоныннынъ
Ізі-чолынанъ чөрібіскен.
Чир ортызы чирге.
Чибетей Хан олген ах чазаа читкен.
Хулатай Чибетей Ханны тіргіс парыбысхан,
Тынныг кибізі ардап, чызып парған чадыр.
Алтын Арыг көр тур:
Хулатай Чибетей Ханны хайди
Тіргісті полар?
Ол туста олген нимені тіргісченъ
Им оттар көп өсченъ полтыр.
Ах от пазынанъ, көк от пазынанъ
Хулатай, им-том идіп,

Чибетей Ханны тіргіс нарыбысхан.
Алтын Арығ аннанъ андар чөрібіскен.
Көр киліп одырза,
Хадарған мал, халых чон халайып, килейіп
парчадыр.

Онънап-сынап көр килзе,
Хулатайданъ Чибетей Хан
Аттарына алтан салғаннар,
Пастары пірік парған,
Улуғ чоохта парчалар.
Алтын Арығ оларны сүре читкен.
Алтын Арығ изеннер, минділер, — тіпче.
Хулатайнанъ Чибетей Хан
Алтын Арығзар хылчанънап таа көрбееннер.
Хулатай, Чибетей Ханнынъ
Хара күренъ адын алып,
Саадай чиріненъбк тимнеп,
Хада-пірге ала килген полтыр.
Че, Алтын Арығ, Чибетей Хан тарынмаанда,
Тарынарға чаратпиноғысхан.
Хадарған малны халайтып,
Халых чонны килейтіп,
Чибетей Ханнынъ чиріне читкеннер.
Алтай сынны алтон-читон
Азырли чол пазып,
Хадарған мал, халых чон
Ах талай сұғзар ин түскеннер.
Асхырлығ чылғылар, кістезіп,
Ах чазаа чайыл турадыр.
Інектіг пуғалар мустазып,
Көк чазаа чайыл турадыр.
Халых чон, Ах талай сұғны хастада
Иб тимнеп, чурт сал турадыр.
Хайзы кізілер — минінь мында
Чуртым полған — тіп, сууласчададырлар,
Хайзы кізілер — «минінь мында
Хазаам полған» — тіпчедедірлер.
Алтын Арығ, Чибетей Хан, Хулатай
Ус алып Алтай сыннынъ ұстүнде
Харап көріп турлар.
Хулатай Чибетей Ханнынъ
Хулағызар мөкейіп, көөлче чоохтапча:
— Син, Чибетей Хан, пу Алтын Арығны

Хатыр түт, чоохтап пир:
— Алтай сыннынъ ұстүнде чатсын,
Хадарған малны чахсы хадарзын,
Хулун, чабаға өдірбезін,
Хураған пызо соохха тоорбазын,
Аал-хағыртха инмезін.
Чибетей Хан Алтын Арыға
Хатыр тапсапча:
— Син, Алтын Арығ, Алтай сыннынъ
Устүнде чадып, мал хадар.
Көр, хулун, чабаға өдірбе,
Хураған пызо соохха тоорба,
Аал-хағыртсар парба.
Хулатайнанъ Чибетей Хан
Аалзар инбіскеннер,
Алтын Арығ хыс
Алтай сыннынъ ұстүнде тура халған.

7.

Чибетейненъ Хулатай, чурттарын чазап,
Чахсы чуртабысханнар.
Чон чахсы чуртабысхан.
Чибетейненъ Хулатай,
Улуғ аалны аралы, күннинъ танънынъ
Айран, хымыс ізіп,
Бірларын ырлазып,
Көглерін көглезіп чөрчедедірлер,
Алтын Арығ хадарған малны хадарчададыр.
Ииргізі полза, Алтай сыннынъ ұстүне сығып,
Чалбах тасты төзеніп,
Нымалах тасты частанып чадыпчададыр.
Олар іди чуртапчатханда,
Пір күн ирген Хулатай Чибетей Ханға чоохтапча:
— Чибетей Хан, піске піди чуртирға чарабас.
Чибетей Хан сурча: — Хайди чуртирбис?
Хулатай чоохтапча:
— Піске чаға марха хазанып,
Чарас чахсы кілеп параға кирек,
Холтых марха хазанып,
Хоос чахсыны кілеп параға кирек.
Чибетей Хан чоохтапча:
— Мин пілбинчем, хайдағ чирде

Чахсы хыс пар?
Хулатай чоохтапча:
— Син пілбезень, мин піледірбін.
Мин ічемні кілеп чөргенде,
Чирнінъ үстүн көп ибiргем,
Ханнанъ ханға чөргем,
Пигденъ пиге чөрием.
Мин сининъ дее алар хызынны көрgebін.
Позымнынъ алар хызынны көргенөкпін,
Сининъ алар хызынъ ырах чирде —
Күннинъ күнбөртi чирзер,
Ханым тасхылнынъ алты чирде,
Тоғыс сыннынъ пазы сасхан чир,
Тоғыс талай суғ піріккен чир —
Хан талай суғ,
Хан талай суғнынъ хазында
Чуртапча тоғыс хулас сушығ,
Хыйбас ханаттығ
Хан поэрах аттығ Алып Хан хыс.
Тоғызон ханны поэна пахтырып⁹,
Албан-чаға¹⁰ төлетче —
Улуғ Алып хыс —
Че, сининъ алар кізинъ ана ол.
Мининъ поэмынынъ алар кізім
Күн кірізі чирзер,
Тигірненъ тинъ чалбах,
Тигіс талай суғнынъ хазы чирде
Чуртапча Пора Хан,
Пора Ханнынъ хызы Пора Нинчі.
Ічемні кілеп чөріп,
Пора Нинчі хыстынъ ибінде полғам,
Мині аарлап сыйлаан.
Хулатай ізеебинсінъ алтыннанъ
Хоостаан нанчыг сығарып алған,
Чибетей Ханға көзітче:
— Мына, Пора Нинчі маға сыйыг пирген.
Уғаа чахсы хыс — мин аны аларға парарбын.
Чибетейненъ Хулатай тирінібіскеннер,
Аттарын изерлеп, тимненібіскеннер.
Атар сабарларын алын тиргее палғабысханнар,
Кизер сабарларын кизін тиргее палғабысханнар.
Аттарына алтанып, чөрібіскеннер.
Улуғ аалны аралы килгеннер,

Чар чарык Алтай сынга сых килгеннер.
Аттарын тохтада тартып,
Харап көр турлар.
Хулатай чоохтапча:
— Хайзыбыс таа пурун нанза,
Сағирға, той пірге идерге!
Алтын Арыг хыс
Алтай сыннынъ үстүнде чадыпчададыр.
Ікі алып хыринда турған,
Алтын Арыгзар хылчанънап таа көрбееенер.
Хулатай, Хула адын айландыра тартып,
Күннинъ кірізі чирні көре чөрібіскен.
Чибетей Хан, Хара күренъ адын айландыра тартып,
Күн күнбөртi чирні көре чөрібіскен.
Ах чазға сабылғанда,
Хара күренъ аттынъ
Чар полған ахсын чайхабысхан.
Чазы-путха хамчы сапхан.
Хара күренъ ат кирилп, сүүліп,
Күн күнбөртi чирні көре ойлап парған.
Ачыраастыг ах чазылар
Аран-чула аттынъ арт соонда
Көп айланып халып одырадырлар.
Изиргестіг ин чазылар
Иринъ соонда көп ибіріліп халып одырадырлар.
Чибетей Хан чирденъ пасха
Чирге сабылып одыр,
Суғданъ пасха суға сабылып одыр.
Толғалып аххан суғларны
Көп кизе түзіп одырадыр,
Тоғыр турған сыннарны
Көп аза түзіп одыр.
Алып Хан хыс чирине сабылып одыр,
Хайзы-хайзы чирде
Ханым тасхыл сын көрінген.
Хара күренъ атты хара чирге
Тігірт салдырбин, хан тигірге
Сағба салдырбин, ойладып одырадыр.
Ханым тасхыл сынга
Хара күренъ ат сығара ойлаан,
Идек пазына читіре ойлаан,
Сегіріп сығып одыр.
Харахча сығара ойлабинанъ,

Аттынъ ахсын тохтада тартыбысхан.
Чибетей Хан харахча сыгып,
Харап көр тур,
Көгісче сыгып, көдіріліп көр тур.
Тоғыс сыннынъ пазы сазылған чир,
Тоғыс талай піріккен чир.
Суғнынъ чалбағы Хан талай суғ
Анда чалбайып ағыпчадалыр.
Халых аймах чонға
Хан талай суғнынъ хазында
Чуртирға чир читпинчеткендег,
Изебі чох улуг аал.
Хадарған даа малға оттирға
От читпинчеткендег,
Пөгімі чох көп мал.
Улуг аалнынъ ортызында
Ханнынъ-пигнінъ
Алты азыр пастығ ах пайзанъ ибі турчадыр.
Ах пайзанъ ибнінъ алнында
Ат палғачанъ чечпее ат палғап салған.
Тоғыс хуласча сыннығ
Хыйбас ханаттығ Хан поэрахах ат
Алтын чечпені айландыра
Орчых чілі айлан турчадыр,
Тербен чілі тартыл турчадыр.
Харағынанъ от көй турғандағ,
Харығынанъ түдүн тоосхалап турғандағ.
Чибетей Хан сағын турча:
«Ханым тасхыл сыннынъ үстүнде
Хыйғы салыбыссам,
Хан поэрахах аттығ
Алып Хан хыс сыгып килзе,
Ур тудызыбызам.
Аал-хағыртха ин парзам,
Позым сіліг кізібін,
Алып Хан хыс көрзе,
Позы даа маға парарға хыныбызар.
Чибетей Хан аал-хағыртсар ин түскен.
Улуг аалнынъ учунанъ кіріп,
Аралап одырадыр,
Улуг-туруғ урунза, изен піріп, иртіп одырадыр.
Олған-узах урунза, күліп-хатхырып, иртіп одырадыр.»

Ханнынъ ибне читкен,
Аттанъ тузіп, Хара күренъ адын
Хан поэрахах атха хости палғабысхан.
Аннанъ айланып, көр турадыр —
Хара күренъ ат Хан поэрахах аттынъ хыринда
Чабаға хулун сині көрін турадыр.
Чибетей Хан идек пысхағын сабыныбысхан.
Игніндегі ат тобырағын сыйбаныбысхан.

8.

Ах пайзанъ ибнінъ ізігін азып, кіріп килген,
Изен сала изен тіп турадыр,
Минді сала минді тіп турадыр.
Алтон сүрбес арғазына чайыл парған,
Иліг сүрбес игніне чайыл парған,
Игні-мойны иліг харыс осхас,
Арға-мойны алтон харыс осхас,
Чалбайғанда чарыннығ,
Күрдейгенде көгістіг Алып Хан хыс.
Изенін изеніненъ ал тур,
Миндізін миндіненъ ал тур.
Изен минді ирткенде,
Чибетей Хан үстүнсарых
Сірееге одырыбысхан.
Алып Хан хыс алтын столын тартыбысхан.
Ас-тамағын турғызыбысхан.
Чибетей Ханны одыртып,
Аарлап-сыйлап одыр.
Тозып-тохарап одырғанда,
Алып Хан хыс ахсын-чилін сурып одыр:
— Хайдағ чирде чирліг полдынъ,
Ноо суғда суғлығ полдынъ?
Аданъ-іченъ кем полды,
Аданъ-іченъ адап пирген
Арығ, сіліг адынъ нима полды?
Ырах па, чағын ма аянынъ хурып парчазынъ?
Чибетей Хан чоохтапча:
— Чирі-суум ырах чат халған,
Чир пөзігі Алтай сыннынъ алты чирде,
Ах талай суғ хазы чирде
Чуртым, чирім.

Алып Хан адалыг полгам,
Ах Олень Арыг ічеліг,
Ададанъ даа пірге сыхпаан полза,
Ададанъ пірге сыххан осхас
Хара хула аттыг Хулатай
Харындазым пар,
Алтын чилиниг Ах сабдар аттыг
Алтын Арыг хыс, мал хадарчанъ
Пастугым пар.
Ырах чагын хайдар парарчыхпын,
Хызыл киик урунза — атарга,
Хыс пала урунза — аларга.
Ой киик урунза — атарга,
Олган пала урунза — аларга.
Алып Хан хыс сурча:
— Хызыл киикті хайда аттынъ,
Хыс паланы хайда көр парчазынъ?
Ой киикті хайда аттынъ,
Олган паланы хайда көрерге парчазынъ?
Чибетей Хан тура сегірген,
Пөрік-мелейін холтыхха хыстырыбысхан,
Алып Хан хыстынъ алнында чоохтапча:
— Хызыл киикті пу хыр озаринда аттым,
Хыс паланы пу ибде көр турбын.
Ой киикті ой озаринда аттым,
Саасхан, хусхунга той ит килдім,
Олган паланы мында көр турбын,
Арғал чонга той идібізерге сағын турбын,
Ханым тасхыл сыннынъ үстүнде
Хыйғы салыбызарга чаратпадым,
Позым улуғ алып кізібін,
Тудыссабыс, үр тудызыбызарбыс.
Позым сіліг кізібін,
Син, Хан хыс, мині көріп,
Позынъ даа парарга көблен тур полазынъ.
Чибетей Хан иліг сөзін
Индіре чоохтап турадыр.
Пір дее чирде ілиндірбин,
Чүс чооғын чүгүрте чоохтап тур,
Пір дее чирде сүрнүктірбин.
Алып Хан хыстынъ, хамах тунъдеріліп,
Харах чылайыбысхан, тарыныбысхан.
Тағ чіли тазыбысхан,

Тағ чіли кообіскен.
Тогус мархалыг
Ах Лус хуяғын хаап, кизібіскен.
— Адалап килген аалчы — тіп,
Аарлап-честеп одырғам,
Ааллабий килген алып полтыр,
Ханым тасхылнынъ үстүне сых,
Олерге хынзанъ, өдір саларбын.
Чадарга хынзанъ, чатыр саларбын.
Чибетей Хан айланып ханнынъ ибненъ
Сығарга алтын халханынъ
Тудазын тудыбызып,
Паза хатап айлан киліп,
Чоохтап тур:
— Аданъмынанъ, Алып Хан хыс,
Син алып ползанъ,
Мин дее алыппын,
Син күлүк ползанъ,
Мин дее күлүкпін.
Чаксыданъ даа аларбын мин сині,
Чабалданъ даа аларохпын.
Чибетей Хан сығып килген,
Хара күренъ адын чечпеденъ
Систіп, алтаныбысхан,
Улуғ аалны аралы сых килген,
Ханым тасхыл сынға сых килген.
Айлан киліп, көр турза:
Алып Хан хыс Ханым тасхыл
Сынға сығып одыр.
Хыйбас ханаттыг Хан поэрах ат,
Орчых чіли-ойлап килір,
Тербен чіли тартыл килір,
Ханым тасхылнынъ үстүне сыхханда,
Аттанъ түзіре сегірібіскеннер,
Сөстенъ сөс талазып,
Ирбектенъ ирбек талазып,
Удур-төдір ойлас киліп,
Анда хабызып, анда тартызыбысхан ікі алып.
Ас пилденъ хабызып, айланызыбысханнар.
Ачылбастах ах тубан,
Көдірілбестег көк тубан орал тур.
Алты-читі күнге сығыс парғанда,
Чибетей Ханнынъ арыг күзі тоозылып,

Алып кизе алдырыбысхан.
Күлүк кизе чиньдирібіскен.
Алып Хан хыс Чибетей Ханны
Ікі пілектенъ ікі хабыргазын хыза тудыбысхан.
Чибетей Хан ах чарыхтанъ азыбысхан.
Чибетей Хан инег-чобалын инелібіскен,
Чобаг чобалын чобалыбысхан.
Іди тудыс чөріп, Алып Хан хыс,
Онънап-сынап көр чөрзе,
Тигірнінъ төзіненъ кичім улии
Хара пулут сыгара чачырап килир.
Көрген харах нуғалахха,
Нуған харах асхалахха
Алып Хан хыс чиріне сабылып одыр.
Алып Хан хыс онънап көр чөрзе:
Аран-чула ат ойлап килир,
Аран-чула аттынъ хара тобырағы
Хан тигірнінъ паарына,
Хара пулут чіли, көдіріліп килир.
Алтын чилінніг алтын туйгахтыг
Ах сабдар ат, Ханым тасхылнынъ
Устүне сыгара ойлап, тура түскен.
Алтын танаазы айға чарып,
Күмүс поғозы күнге чарып,
Арыг, сіліг Алтын Арыг хыс
Ах сабдар аттанъ түзе сегір килген.
Пас киліп, Чибетей Ханны
Чара тартып, тастабысхан.
Алып Хан хыс Алтын Арыгнанъ
Хабызып, тудузыбызарға
Чаға пастанъ хапхан,
Алтын Арыг хаптырбаан.
Сол холнанъ алтон сүрбестенъ,
Алып Хан хысты саари тудып,
Алып Хан хыстынъ пазын
Хара чирге чабыра пазыбысхан.
Тоғыс тазын терізіненъ
Толғап иткен тобырчыхтанъ
Алып Хан хысты сапхан.
Ус хатап сабарынанъ,
Алып Хан хыс хысхырча.
— Аданъмынанъ, Алтын Арыг,
Арыг тыным салыбыс,

Алып Арыг сурча:
— Чибетей Ханга парарзынъ ма?
Арыг тойынъ идіп,
Арыг чонны чырғадарзынъ ма?
Алып Хан хыс: — парам, парам,
Пава саппазар, — тіпче.
Алтын Арыг Алып Хан хысты поэдыбысхан.
Алтын Арыг Чибетей Ханга чоохтапча:
— Че Чибетей Хан, идер тойынъны
Идип иртірзентъ,
Идип чаттынъ чирінде үр чатпасча полдарзынъ,
Ічевъ-пабанъ чиріне табырах арах ибірліп
парарзынъ.
Малны, чонны сүрбессінъ,
Поэынънынъ малынъ,
Поэынънынъ чоннынъ даа чидер,
Иске тоспаан Алып Хан хыс,
Малға тоспаан Алып Хан хыс.
Тоғызон ханны поэынъ пахтырып,
Албан чаға алчазынъ,
Алтон ханнынъ чуртын талап,
Малны, чонны сүргезінъ.
Че, амды сининъ үлгүнъ-чаргынъ чох полча.
Алтон ханны чирлеріне-суғларына поэыдарзынъ!
Алтын Арыг алтын чилінніг
Ах сабдар атха алтаныбысхан,
Ах сабдар аттынъ изері-тими
Алтын-күмүс осхас,
Айға, күнге сағыл турадыр.
Алтын Арыгнынъ хуяғы
Чарых тас мархалыг.
Чарых күннинъ харағы тееп,
Чарып, паланънап турадыр.
Ах сабдар атты, чирі-суун көре,
Чар полған ахсын чайхабысхан,
Чазы путха хамчы сапхан.
Ах сабдар ат, чирі-суун көре, үкүс салған.
Хайзы-хайзы чирде,
Чирнінъ хыри чирде
Хузуруғы чайылып чіт парир,
Алтын Арыг хыстынъ,
Тигірнінъ төзі чирде осхас,
Сүрмезі чайылып чіт чөрібіскен.

Чибетей Хан Алып Хан хыстынъ
Хырина пас килген, чоохтапча:
— Көрдінъ ме, ана,
Мининъ пастугым даа хайдаг,
Ады даа алтын чилниг Ах сабдар ат.
Изер-тимі дее алтын, күмүс.
Кис салган хуягы даа
Чарых тас мархалыг —
Мининъ андаг поладыр!
Син, Алып Хан хыс, мининъ
Пастугыма даа сыдабадынъ,
Мин сүмеленип, чора ла майылган полгабын,
Мин тарыныбыссам — сини албастаабын,
Ах ханынъны чайыбызам,
Арыг тынынъны үзбізем.
Хынзанъ, хатап тудызыбызанъ,
Хатап хабызыбызанъ.
Алып Хан хыс алдан тур:
— Чох, Чибетей Хан, тудыспанъ
Аал-хагыртха иненъ, артых
Той идип, арғал чонны чырғадарбыс.
Аттарына алтанып,
Аал-хагыртха ин түскеннер.
Алып Хан хыстынъ ибине чидип,
Аттанъ түзіп, аттарын
Хости палғап салганнар.
Алып Хан хыс арғал чонына,
Анда хыйғылап, анда хыйғы салыбысхан.
— Күрезерге күзім хаппады,
Сөлезерге сөзім хаппады,
Чибетей Ханға парыбыстым,
Арғал чоным, артых чырғал идінъер!
Алтон аймах арғал чоны
Анда чыылыбысхан, артых чырғал пастабысханнар.
Тоозылбастаг той пол тур.
Толай чоны тооза чыыл парған,
Тойда чырғап, көглөс тур.
Тоозылбастаг тойлары тоғыс күнге читчедір.
Тоғыс күннинъ пазында,
Той тоозылып, толай чоны тооза тарап парған.
Чибетей Хан күннинъ күп төзекте чатчадыр.
Чөберге дее тии чоғыл.
Нанарға даа тии чоғыл.

Пир кун иртен аалдагы чоны,
Улгуу суулгун тудып сууласча:
— Ат аспас чирденъ ат азып одыр,
Ир аспас чирденъ ир азып одыр.
Алып Хан хыс, изигин азып, көрбіссе,
Ханым тасхыл сыннанъ
Томбыр хузурухтыг Хара күренъ пииге
Алтан салган наа өскен алып кизи
Иин түс килир.
Хара күренъ пининъ ики нааны
Көнек илбе пол парған,
Ағасха чабысхан тері өсхас.
Хара күренъ пининъ үстүнде алып кизи
Ики харых пблil парыбысхан,
Ики танаазы чапсын парыбысхан,
Улуғ аалнынъ узунанъ кіріп,
Алып Хан хыстынъ ибін көре килір.
Хара күренъ пининъ
Холба хосхын халбанънап одыр.
Алып кизининъ чага марха салбанънап одыр.
Холтых марха холбанънап одыр.
Алып Хан хыс, аны көріп,
Изигин чабысхан.
Алтын чечпе төзіне чидип, тохтапча.
Хара күренъ пини молат суғулуғын
Хоолада тайнапчадыр.
Алып кизининъ молат изенъезі соолапчадыр.
Изик азылыбысхан,
Ардап-чудап парған алып кизи кір килген.
Изен минди тіп тапсап,
Ибірлілп парып, алтын сірееге одырыбысхан,
Алып Хан хыс-столын тартыбысхан,
Ас-тамағын турғызыбысхан,
Алып кизини одыртып,
Аарлап-сыйлап одыр.
Алып кизининъ пазы түс парған,
Ас-тамах чип одыр.
Чибетей Хан күп төзекте чадыпчададыр.
Алып кизи тозып-тохарап одырғанда,
Алып Хан хыс сурып одыр:
— Хайдаг чирде чирліг полдынъ,